

MAARIT HEIKURA & THELMA NYLUND

Metafysiikka ei vanhene koskaan

Metafysiikan ystävät eri puolilta Suomea kokoontuivat juhannuksen alla Tampereen yliopistolla järjestettyyn Dynamis-metafysiikkaseminaariin. Edes helteiset kesäkelit eivät jarruttaneet pakkautumista ikkunattomaan luentosaliin kuulemaan ja vaihtamaan ideoita metafysiikan kysymyksistä. Seminaarin runsas osallistujamäärä osoitti, että metafysiikka kiinnostaa ja puhututtaa myös 2020-luvun Suomessa.

Kolmipäiväisen Dynamis-seminaarin takana oli Jani Hakkaraisen, Markku Keinäsen ja Tuomas Tahkon kymmenen vuotta sitten perustama metafysiikan verkosto Dynamis, joka vuosittaisella seminaarilla pyrkii edistämään metafysiikan tutkimusta Suomessa. Tämänvuotisessa seminaarissa esitelmiä oli pitämässä metafysiikan tutkijoita, väitöskirjatutkijoita ja yliopistonlehtoreita, mutta myös muutama perustutkinto-opiskelija. Useamman suomalaisen yliopiston edustuksen lisäksi oli tiistain seminaaripäivän päätöspuheenvuoron pitäjä saapunut paikalle Bristolista asti.

Moninaisuutta oli osallistujien lisäksi myös käsiteltyissä aiheissa: keskustelua käytiin muun muassa luonnonlaeista, yksityisomaisuuden ontologiasta sekä riskien ja ajan metafysiikasta. Monet perinteet ja erityiskysymykset olivat edustettuina, ja keskustelu aihepiireistä jatkui illanviettojen pikkutunneille asti. Nostamme erityiseen tarkasteluun muutaman seminaarissa kuullun esityksen.

Miten välttää metafysiistä magiaa?

Taikatemppeujen tavoin myös matemaattiset oliot hämmästyttävät. Matemaattiset oliot ovat abstrakteja ja sosiaalisten matemaattisten käytänteiden tuotteita, mutta myös jollakin tavalla aidosti olemassa olevia. Matemaatiikkaa voidaan lähestyä sosiaalisen konstruktionismin avulla ja ajatella, että matemaattiset oliot ovat olemassa samalla tavalla kuin sosiaaliset entiteetit, kuten organisaatiot tai jalkapallojoukkueet. Mutta miten matemaattiset oliot tulevat olemassa oleviksi: tapahtuuko se ikään kuin taikuuden keinoin eli niin sanotusti hatusta vetämällä? Väitöskirjatutkija Jenni Ryttilän (Tampere) esitelmässä käsiteltiin matemaattisten olioiden kohtaamia magiasyytöksiä. Myös sosiaaliset entiteetit kohtaavat vastaavia syytöksiä, joten Ryttilä sovelsi niille muotoiltuja vastaväitteitä matemaattisten objektien tapaukseen.

Ryttilä kävi esitelmässään läpi mahdollisia keinoja välttää metafysiistä taikuutta. Voidaan katsoa, ettei olemassaolo vaadi kovinkaan ihmeellisiä asioita. Kykenemme onnistuneesti puhumaan matemaattisista olioista ja käyttämään niitä erilaisiin tarkoituksiin. Jokaisen ma-

temaatikon on myös omaksuttava tarkkaan rajatut matemaatiikan tekemisen käytänteet. Rajattujen käytänteiden vuoksi matemaattisten olioiden olemassaolovaatimusten voi katsoa olevan sosiaalisia entiteettejä vaativimmat, jolloin niiden summittainen hatusta vetäminen ei tunnu käyvän järkeen. Lisäksi voidaan huomata, että empiirinen todellisuus vaikuttaa tapaamme tehdä matematiikkaa, eivätkä esimerkiksi kulttuurilliset erot vaikuta niihin yhtä merkittävästi kuin moniin muihin sosiaalisiin entiteetteihin. Matemaattiset oliot tuntuvat siis olevan hyvinkin objektiivisesti olemassa.

Magiasyytöksiä on käsitelty työssään filosofi Amie Thomasson, jonka mukaan nämä syytökset ovat sosiaalisiin entiteetteihin kohdistuvia väärinymmärryksiä. Myös matemaattisten olioiden kohdalla syytöksiin hatusta vetämisestä voisi vastata, että tämä olisi niin huonoa taikuutta, ettei siitä puhuminen taikuutena ole edes mielekää. Ainoa tapa vetää hatusta matemaattinen olio olisi ensin piilottaa se hattuun. Ryttilä ei täysin hyväksy Thomassonin näkemystä, vaan katsoo matemaattisiin olioihin liittyvän jotakin mysteeristä. Matemaattiset oliot eivät kenties ilmesty täysin tyhjiin taikurin hattuun sellaisenaan, vaan ne muodostuvat sopivista materiaaleista sopivassa kontekstissa. Nämä ainesosat eivät Ryttilän mukaan kuitenkaan itsessään ole matemaattisia olioita eivätkä edes niiden kaltaisia. Matemaatikot eivät siis kenties ole metafysiisiä taikureita, mutta jonkinlaisia alkemisteja he sen sijaan saattavat hyvinkin olla.

Formaaliontologia ja tyyppiteoreettinen Wikipedia-analyysi

Maanantaipäivän pääpuhuja, yliopistonlehtori Mirja Hartimo (Helsinki) raotti ovea Edmund Husserlin tiedettä, elämismaailmaa ja formaaliontologiaa käsittelevään ajatteluun. Husserlin fenomenologisista lähtökohdista syntyneellä formaaliontologialla on keskeinen asema metafysiikan nykytutkimuksessa, mutta mitä Husserl itse ajatteli formaaliontologian tutkimuskohteesta, ja mitä formaaliontologisilla metodeilla voidaan puuhata nykypäivänä?

Husserlin ajattelun voi jakaa eri vaiheisiin, joita Hartimo käsiteli esityksessään. Hän esitti, että myöhäi-

semmässä ajattelussaan Husserl pyrki tekemään tieteellistä metafysiikkaa pragmaattisella otteella, jossa käytännölliset intressit nähdään osana elämismaailmaa ja sitä kautta myös osana elämismaailmaan ”perustettuja” tieteitä. Elämismaailman formaaliontologia kattaa olevan ja sen annettuuden kaikkein yleisimmät ja muuttumattomat rakenteet. Koska tieteet ovat elämismaailmaan perustettuja inhimillisiä projekteja, maailman formaaliontologinen rakenne on sama niin elämismaailmalla kuin tieteiden tutkimalla todellisuudellakin. Hartimon mukaan Husserlin formaaliontologia on logiikan objektorientoitunut vastinpari: siinä missä logiikka, teoreettiseen asenteeseen yhdistettynä, on konstitutiivista ajattelulle, formaaliontologia on konstitutiivista ajattelun objekteille. Objektien formaalit, konstitutiiviset rakenteet saattavat kuitenkin olla vaihtelevin astein kontekstisidonnaisia.

Hartimo päätti esityksensä uudenaikaiseen ajatukseen, joka sai yleisön liikehtimään tuoleillaan. Hän ehdotti, että todellisuuden formaali kategoriarakenne voi paljastua tutkimalla tietosanakirja Wikipedian eri tieteitä käsitteleviä artikkeleja korkeamman kertaluvun tyyppiteorian eli loogisen viitekehyksen avulla, jolla Wikipedia-sivuja käännetään eri kielille. Wikipedia sisältää valtavan aineiston, jota tutkimalla voidaan havaita eri tieteenalojen sisällöstä riisuttujen tutkimuskohteiden yleisimmät rakenteelliset piirteet. Tyyppiteoreettinen tarkastelu paljastaa, että perustavimmat, eri tieteille yhteiset kategoriat ja näin ollen myös formaaliontologiset kategoriat ovat objektit, tyypit ja riippuvuustyyppit.

Ajatus korkeamman kertaluvun tyyppiteoriasta metafysiikan työkaluna herätti mielenkiintoa ja synnytti vastarintaa. Tutkimalla Wikipedia-sivujen lukuisten käännöskielien yhteisiä piirteitä voidaan epäilemättä saada tärkeää tietoa kielen ja ajattelun perustavista rakenteista. Näiden rakenteiden heijastaminen maailman kategoriapiirteiksi herättää kuitenkin huolta nykypäivän formaaliontologian harjoittajissa, joiden kiinnostus on todellisuuden kielestä riippumattomissa rakenteissa.

Essentioita ilman modaaliteetteja

Kun jäsenämme maailmaa, emme tarkastele pelkästään sitä, mitä on olemassa, vaan myös sitä, mikä on mahdollista, mahdotonta tai välttämätöntä erilaisille entiteeteille. Modaaliväitteet koskevat sekä olemassaolon mahdollisuutta että sitä, mikä on entiteeteille mahdollista niiden itsensä nojalla. Maailman modaalisten piirteiden selittämiseksi on esitetty erilaisia metafysisiä teorioita, joita käsiteltiin myös Dynamiksessa. Tiistain pääpuhujia, tieteen metafysiikan professori Tuomas Tahko (Bristol) tarjosi esitelmässään reduktiivisen teorian, jossa modaaliteetit johdetaan aktuaalisesti olemassa olevien entiteettien välisistä essentiaalisista eli olemuksellisista riippuvuussuhteista. Keskeinen ajatus on, että maailman modaaliset piirteet voidaan selittää olettamatta varsinaisia modaalisia ominaisuuksia lisäyksiä maailman ontologiaan. Ei ole niin kutsuttua *possibiliaa*, vaan ainoastaan aktuaaliset entiteetit ovat olemassa.

”Kun jäsenämme maailmaa, emme tarkastele pelkästään sitä, mitä on olemassa, vaan myös sitä, mikä on mahdollista, mahdotonta tai välttämätöntä erilaisille entiteeteille.”

Tahkon uusaristoteelisessa, E. J. Lowen ja Kit Finen ajattelusta vaikutteita ottaneessa teoriassa essentioilla eli olemuksilla tarkoitetaan tekijöitä, jotka määräävät ehdot entiteettien identiteeteille ja olemassaololle. Essentiat eivät siis ole lisäys olevaan, sillä ne eivät ole entiteettejä laisinkaan. Essentioilla on kuitenkin ensisijainen asema suhteessa olemassaoloon, sillä olemassaolon mahdollisuus on alisteinen essentiaalisille tekijöille ja niiden yhteensopivuudelle aktuaalisen maailman kategoriarakenteen kanssa. Nyrkkisääntönä on, että metafysisesti mahdollisten entiteettien olemassaolo ei voi olla poissuljettu niiden oman essentian vuoksi, kuten on esimerkiksi pyöreän neliön tapauksessa, joka olemuksensa nojalla tekee olemassaolonsa mahdottomaksi. Mahdollisten entiteettien essentioiden on myös oltava yhteensopivia jo olemassa olevien entiteettien essentioiden kanssa. Aktuaalisessa maailmassa eli meidän maailmassamme esimerkiksi metaani sisältää välttämättä vetyä, sillä olemassaoloriippuvuus vedystä on osa metaanin essentiaa. Tästä seuraa, että metaani, joka ei sisällä vetyä, ei voi olla olemassa aktuaalisessa maailmassa, sillä metaanin essentia poissulkee vedyttömän metaanin mahdollisuuden.

Lowen ajattelusta loitoten Tahkon teoriassa oletetaan vain yleisiä essentioita, jotka perustuvat erilaisiin lajijäsenyyksiin. Tahkon mukaan ”essentiaalisilla totuuksilla on modaalisia seurauksia”. Teorian viehätys onkin sen kyvyssä selittää modaaliväitteiden totuudet paisuttamatta ontologiaa modaalisilla ominaisuuksilla. Tahko onnistuu myös väistämään platonismin hylkäämällä realisoitumattomat mahdolliset ominaisuudet. Hän myöntää kuitenkin myös teorian episteemiset haasteet, sillä vaikka maailman struktuuri rajoittaa modaaliteettien kenttää, on edelleen valtava määrä ”kandidaattiessentioita”, jotka eivät sulje pois oman olemassaolonsa mahdollisuutta.

Lopuksi

Seminaari oli ilahduttava osoitus siitä, että metafysiikkaverkosto Dynamiksen seminaaritoiminnan elvyttäminen pandemian jäljiltä on onnistunut erinomaisesti. Toiminnan toivotaan laajenevan tulevaisuudessa myös seminaarien ulkopuolelle, ja verkostossa on tilaa kaikille metafysiikkaa jossakin yleisesti hyväksytyssä perinteessä tutkiville. Jäämme odottamaan, mitä tuleva vuosi ja seuraava Dynamis-seminaari tuovat tullessaan.